

VU Research Portal

Valt de appels nog steeds ver van de boom. Over intergenerationele overdracht van demografisch gedrag

Liefbroer, A.C.

2005

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Liefbroer, A. C. (2005). *Valt de appels nog steeds ver van de boom. Over intergenerationele overdracht van demografisch gedrag.*

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Valt de appel nog steeds niet ver van de boom?

Over intergenerationele overdracht van demografisch gedrag

prof.dr. A.C. Liefbroer

*Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar
Demografie van jong-volwassenen en intergenerationele overdracht
vanwege het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut bij de
faculteit der Sociale Wetenschappen van de Vrije Universiteit Amsterdam
op 16 juni 2005.*

Mijnheer de Rector Magnificus, dames en heren,

Het afgelopen jaar ben ik door tallozen gefeliciteerd met mijn benoeming tot bijzonder hoogleraar aan deze universiteit. Wanneer ik vervolgens, in antwoord op de vraag waarin ik dan wel was benoemd, de omschrijving van mijn leerstoel onthulde, maakte zich vrijwel altijd een lichte ongemakkelijkheid van mijn gesprekspartner meester. Het was duidelijk: slechts weinigen konden zich iets voorstellen bij 'Demografie van jong-volwassenen en intergenerationele overdracht'. Ik ben dan ook verheugd dat ik vanmiddag de gelegenheid heb om u nader te informeren over de inhoud van het werk dat ik op de Vrije Universiteit hoop te gaan verrichten. Ik zal daartoe allereerst kort afzonderlijk stilstaan bij de twee elementen waaruit de leeropdracht is opgebouwd, te weten de begrippen 'demografie van jong-volwassenen' en 'intergenerationele overdracht', en vervolgens uitgebreider stilstaan bij de combinatie van die twee. Die combinatie, namelijk, is dat wat mij in het bijzonder interesseert.

Demografie van jong-volwassenen

De demografie bestudeert veranderingen in de omvang en samenstelling van de bevolking (Hinde, 1998). Die omvang wordt bepaald door drie factoren: geboorte, migratie en sterfte. Bij de samenstelling is de demografie van oudsher vooral geïnteresseerd in een drietal elementen, te weten leeftijd, sekse en huishoudenspositie. Op het niveau van individuen vertaalt deze centrale belangstelling van de demografie zich in aandacht voor transities in voor demografen relevante posities (Van Wissen & Dykstra, 1999). Bekende voorbeelden zijn overlijden, het krijgen van een kind, verhuizing, het verlaten van het ouderlijk huis, het gaan samenleven met een partner en het beëindigen van een samenleefrelatie.

Dergelijke voor demografen relevante gebeurtenissen zijn niet evenredig gespreid over de levensloop. Gedurende sommige fasen van het leven vinden meer demografische gebeurtenissen plaats dan gedurende andere fasen (Liefbroer & Dykstra, 2000). De jong-volwassenheid, dat is zo ruwweg de fase tussen het 16^e en het 30^e levensjaar, is de fase waarin relatief de meeste voor demografen interessante gebeurtenissen plaatsvinden. Veel jongeren verlaten het ouderlijk huis, gaan met een partner samenleven, huwen en krijgen kinderen gedurende deze levensfase. De demografie van jong-volwassenen houdt zich bezig met de bestudering van deze gebeurtenissen. Allereerst tracht de demograaf een aantal beschrijvende vragen te beantwoorden:

- Op welke leeftijd maken jong-volwassenen deze gebeurtenissen mee?

- In welke volgorde maken jong-volwassenen deze gebeurtenissen mee?
- Hoe groot is de variatie in de leeftijd waarop en de volgorde waarin jong-volwassenen deze gebeurtenissen meemaken?
- In hoeverre verschilt de leeftijd waarop en de volgorde waarin men deze gebeurtenissen meemaakt tussen mannen en vrouwen?
- Verandert de leeftijd waarop en de volgorde waarin men gebeurtenissen meemaakt in de loop van de tijd? Worden sommige transities populairder en verliezen andere transities juist aan populariteit?
- Verschilt de leeftijd waarop en volgorde waarin men gebeurtenissen meemaakt tussen maatschappelijke groeperingen en verschilt deze tussen samenlevingen?

Vervolgens poogt de demograaf ook theoretische verklaringen te geven voor geconstateerde patronen en deze verklaringen met empirische gegevens te toetsen. Hierbij is de aandacht in de afgelopen jaren vooral komen te liggen bij een drietal thema's, te weten:

- *De samenhang tussen demografische gebeurtenissen en gebeurtenissen die plaatsvinden in andere domeinen van het leven van jong-volwassenen.* Veel onderzoek heeft zich bij voorbeeld bezig gehouden met de vraag in hoeverre het volgen van onderwijs belemmerend werkt op het aangaan van een relatie en het krijgen van kinderen (Blossfeld & Huinink, 1991; Liefbroer & Corijn, 1999). Maar ook andere samenhangen, zoals tussen het kopen van een woning en het krijgen van kinderen en tussen het krijgen van kinderen en het verlaten van de arbeidsmarkt hebben ruime aandacht gekregen (Mulder & Wagner, 2001; Hynes & Clarkberg, 2005).
- *De bestudering van historische ontwikkelingen in het tijdstip waarop demografisch relevante gebeurtenissen plaatsvinden.* Sinds de jaren zeventig stellen jong-volwassenen bepaalde gebeurtenissen, zoals huwen en kinderen krijgen uit. Ook ziet een toenemend aandeel jong-volwassenen volledig van deze gebeurtenissen af. Andere gebeurtenissen, zoals ongehuwd gaan samenwonen, scheiding en zelfstandig alleen gaan wonen, zijn in dezelfde periode juist in populariteit toegenomen. Jong-volwassenen aarzelen steeds langer om verstrekkende en moeilijk beëindigbare bindingen met anderen aan te gaan (Liefbroer & Dykstra, 2000). Bij de verklaring van deze veranderingen wijzen demografen op het belang van culturele, economische, institutionele en technologische factoren (Lesthaeghe, 1995; Van de Kaa, 1996; Liefbroer, 1999). Zo spelen de ontkerkelijking en de toegenomen nadruk op individualiteit en zelfontplooiing, de toegenomen baanonzekerheid, de verslechterende uitkeringspositie van werkloze jong-volwassenen en de beschikbaarheid

van betrouwbare geboorteregellende middelen een rol in de verklaringen die gegeven worden voor het geconstateerde uitstelgedrag.

- *De bestudering van verschillen tussen landen in het tijdstip waarop demografisch relevante gebeurtenissen plaatsvinden.* Mede in het licht van het proces van Europese eenwording, is in de afgelopen twee decennia de aandacht voor verschillen tussen Europese landen in de overgang van jeugd naar volwassenheid toegenomen (Blossfeld et al., 2005; Corijn & Klijzing, 2001). Het gaat daarbij vaak om de vraag of de verschillen afnemen of toenemen (Lesthaeghe, 1995; Van de Kaa, 1987). In het eerste geval wordt van convergentie gesproken, terwijl in het tweede geval sprake is van divergentie. Maar meer algemeen gaat het om de vraag hoe verschillen binnen Europa kunnen worden verklaard. Komen deze verschillen voort uit economische verschillen binnen Europa? Spelen culturele verschillen een rol? En welke rol speelt de overheid in het creëren en in stand houden van verschillen in de overgang naar volwassenheid?

Hoewel er in het afgelopen decennia duidelijke vooruitgang is geboekt in het beantwoorden van deze vragen, blijven er nog veel uitdagingen over voor wie zich met de bestudering van de demografie van jong-volwassenen wil bezighouden. Ik kan u dan ook verzekeren dat ik de komende jaren een niet onbelangrijk deel van mijn tijd zal besteden aan het bestuderen van de bovengenoemde thema's. Echter, ook andere thema's verdienen naar mijn stellige overtuiging aandacht. Bij één van die thema's wil ik vanmiddag nader stilstaan en dat is de rol die intergenerationele overdracht speelt in de transitie naar volwassenheid.

Intergenerationele overdracht

Zoals ik in het begin van mijn lezing al aangaf, doet de term 'intergenerationele overdracht' bij veel mensen de wenkbrauwen fronsen. Wat wordt er mee bedoeld? Het begrip 'intergenerationele overdracht' heeft in het sociaal-wetenschappelijke spraakgebruik een specifieke betekenis. Van belang is in de eerste plaats te beseffen dat het niet gaat om financiële overdrachten van ouders aan hun kinderen of van ouderen in het algemeen aan jongeren in het algemeen. Hiervoor wordt doorgaans de term 'intergenerationele overdrachten' gebruikt (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 1999). Ten tweede is het van belang te weten dat de term generaties niet slaat op verschillen tussen mensen die tot verschillende leeftijdsgroepen behoren – wat de demograaf aanduidt met het begrip 'cohort' (Ryder, 1965). Het gaat dus bij voorbeeld niet om een vergelijking tussen personen geboren tussen 1940 en 1955 – de protest-generatie – aan de ene en personen geboren tussen 1955 en 1970 – de

verloren generatie – aan de andere kant (Becker, 1992). Het begrip ‘generaties’ in de term ‘intergenerationele overdracht’ slaat op generaties binnen een familie, dus wat van ouders op kinderen wordt overgedragen. In het bijzonder gaat het dan om de mate waarin een bepaald kenmerk zowel bij de ouders als bij de kinderen voorkomt. Dat kenmerk kan van alles zijn: kleur van de ogen, depressiviteit, behaald opleidingsniveau, opvattingen over buitenlanders, kindertal of voorliefde voor de muziek van Bob Dylan. Als kenmerken van ouders – gemiddeld gesproken – ook vaak bij de kinderen voorkomen spreken we van een sterke mate van intergenerationele overdracht. Lijken ouders en kinderen – gemiddeld gesproken – in hun gedrag slechts weinig op elkaar, dan wordt gesproken van een zwakke mate van intergenerationele overdracht.

Wanneer ik in het afgelopen jaar, in antwoord op de vraag wat intergenerationele overdracht nu precies inhoudt, dit aan een bekende probeerde uit te leggen, was dit vaak het moment waarop de ogen van mijn gesprekspartner oplichtten. Men begon een voorbeeld aan te halen van kinderen die zich precies zo hadden gedragen als hun ouders. Of vaker nog: een voorbeeld over kinderen die zich juist enorm tegen hun ouders hadden afgezet. Ik wil benadrukken dat de mate van intergenerationele overdracht natuurlijk heel sterk per gezin varieert; soms is die sterk, soms zwak. De sociale wetenschapper gaat het echter niet om individuele gezinnen, maar om de vraag hoe het gemiddeld gesproken gaat met de intergenerationele overdracht binnen gezinnen en om de vraag hoe het – gemiddeld gesproken – komt dat er in sommige gezinnen sprake is van een sterkere intergenerationele overdracht dan in andere gezinnen. De vraag waarom in een specifiek gezin er sprake is van veel of weinig gelijkenis tussen ouders en kinderen, die laat ik graag aan psychologen over.

Binnen de sociologie bestaat een lange traditie waarin intergenerationele overdracht wordt bestudeerd (b.v. Blau & Duncan, 1967). Er zijn verschillende redenen aan te voeren waarom sociologen zo geïnteresseerd zijn in het bestuderen van intergenerationele overdracht. In de eerste plaats zegt de mate waarin intergenerationele overdracht plaatsvindt iets over het functioneren van het gezin (Elder, 1968). Het gezin wordt veelal gezien als de belangrijkste plaats waar jongeren worden voorbereid op hun toekomst. Binnen het gezin vindt een belangrijk deel van de socialisatie —de inwijding van jongeren in de rollen die zij later in hun leven (kunnen) gaan spelen— plaats. Vanuit dat perspectief wordt de mate van intergenerationele overdracht vaak gezien als een indicator voor de mate waarin de ouders er in slagen dat wat zij belangrijk vinden in het leven aan hun kinderen over te dragen. Binnen de sociologie zijn diverse theorieën in omloop die suggereren dat ouders hier tegenwoordig minder

goed in slagen dan vroeger. In de eerste plaats heeft het gezin in de loop van de eeuwen veel van zijn functies verloren (Parsons & Bales, 1955). Zo is een deel van de socialiserende taak overgenomen door het onderwijssysteem. Dat maakt dat ouders minder dan vroeger hun stempel drukken op ieder aspect van het leven van hun kinderen. In de tweede plaats zijn kinderen —en dat geldt zeker voor jong-volwassenen— sinds de opkomst van de verzorgingsstaat minder afhankelijk van hun ouders dan vroeger. Allerlei door de overheid gemaakte regelingen maken het mogelijk dat jong-volwassenen hun eigen weg in de samenleving kunnen zoeken, ook wanneer ouders niet bereid zijn daar financieel of anderszins aan bij te dragen (De Swaan, 1989). Ten derde speelt ook de gewijzigde nadruk in de manier waarop ouders hun kinderen opvoeden een rol. Lag de nadruk vroeger sterk op discipline; tegenwoordig ligt de nadruk sterker op het stimuleren van jongeren om zelf hun weg in het leven te bepalen (Du Bois-Reymond, Peters & Ravesloot, 1990). Dat betekent niet dat ouders het niet langer belangrijk zouden vinden wat er van het leven van hun kinderen terecht komt. Uiteraard willen ouders ook vandaag het goede voor hun kind. Het betekent wel dat zij meer dan vroeger hopen dat jongeren uit eigen inzicht tot de conclusie komen wat de juiste weg is; dwang en disciplineren hoort hier niet aan te pas te komen. Met andere woorden: het doel blijft hetzelfde, maar de middelen zijn veranderd. Deze gewijzigde visie op het opvoedingsproces heeft echter wel tot consequentie dat het voor jongeren gemakkelijker wordt om zich afwijkend te gedragen van hun ouders. Ouders hebben dit te accepteren met beroep op het recht van hun kinderen om hun eigen weg te kiezen; kinderen kunnen dit legitimeren met beroep op eigen verworven inzichten.

De mate waarin intergenerationele overdracht plaatsvindt zegt ook iets over de samenleving als geheel. Het wordt vaak gebruikt als indicator voor de openheid van de samenleving (Ultee, Arts & Flap, 2001). Als de mate van intergenerationele overdracht sterk is, dan is iemands afkomst in hoge mate bepalend voor hoe het deze persoon in de samenleving zal vergaan. Een dergelijke samenleving noemen we een gesloten samenleving. Is de mate van intergenerationele overdracht zwak, dan spreken we juist van een open samenleving. De positie die iemand in die samenleving weet te verwerven hangt dan niet of slechts in geringe mate af van zijn of haar afkomst. De mate van intergenerationele overdracht is dus ook van belang voor het zelfverstaan van onze moderne democratische samenleving. Een dergelijke samenleving heeft gelijke kansen voor iedereen hoog in haar vaandel staan. Een samenleving slaagt er beter in dit gelijkheidsideaal te realiseren, naarmate de intergenerationele overdracht van kenmerken die de levenskansen van individuen beïnvloeden geringer is. In dat opzicht is een sterke mate van intergenerationele over-

dracht een reden tot zorg voor een ieder die gelijkheid een grondwaarde van onze democratie acht. Ook vanuit dit macro-perspectief wordt veelal verondersteld dat de mate van intergenerationele overdracht van gedrag en opvattingen in de loop van de tijd is afgenomen. Daarbij wordt deels verwezen naar dezelfde factoren die eerder al met betrekking tot het gezin zijn genoemd. De toegenomen invloed van de staat op de levensloop van jongeren zou er toe hebben geleid dat de relatieve invloed van het gezin —en dus van iemands afkomst— geringer is geworden.

Tegen deze achtergrond is het begrijpelijk dat sociologen veel aandacht hebben voor de intergenerationele overdracht van sociaal-economische kenmerken, zoals opleidingsniveau en beroepspositie. Deze kenmerken zijn tenslotte sterk van invloed op iemands toekomstkansen. Nederlandse sociologen lopen bij dit type onderzoek trouwens voorop. Zo blijkt dat de hoogte van het beroep dat kinderen vervullen nog steeds in zekere mate afhangt van de hoogte van het beroep van de vader. Echter, de sterkte van deze intergenerationele overdracht is wel in de loop der tijd afgenomen (De Graaf & Luijkx, 1995; Ganzeboom, 2005; Ganzeboom & Luijkx, 1995; De Graaf & Kalmijn, 2001). Hetzelfde kan gezegd worden over de intergenerationele overdracht van opleidingskansen (Dronkers & De Graaf, 1995).

Intergenerationele overdracht van demografisch gedrag

Zoals gezegd, is er veel aandacht voor de intergenerationele overdracht van sociaal-economische kenmerken. Hoe staat het met de aandacht voor de intergenerationele overdracht van demografisch gedrag? Op dat punt liggen de zaken duidelijk anders. Systematische aandacht ontbreekt. Wel heeft er veel onderzoek plaatsgevonden naar de intergenerationele overdracht van scheiding (Amato, 1996; Diekmann & Engelhardt, 1999; Wolfinger, 1999). Daarnaast is er onderzoek gedaan naar de overdracht van enkele specifieke aspecten van vruchtbaarheidsgedrag, zoals de overdracht van tienerzwangerschappen (Barber, 2000; Horwitz, 1991; Furstenberg et al., 1990; Kahn & Anderson, 1992) en van kindertal (Ander-ton, Tsuya, Bean & Mineau, 1987; Murphy & Wang, 2001), maar aan de overdracht van ander demografische gedrag is nauwelijks aandacht besteed. Dat is om meerdere redenen verwonderlijk en betreurenswaardig. Zo zegt de intergenerationele overdracht van demografische gedragingen en opvattingen veel over de mate waarin ouders in staat zijn om dat wat zij belangrijk achten over te dragen op hun kinderen. Vrijwel iedere ouder hecht niet alleen grote waarde aan een goede gezondheid, een goede opleiding en een leuke baan, maar wil ook graag dat zijn of haar kinderen gelukkig worden in relaties en in het gezinsleven. Als er

één onderwerp zou zijn waarvan men zou verwachten dat ouders hun opvattingen, waarden en gedragingen over zouden willen dragen aan hun kinderen, dan is het toch wel op dit terrein. Vanuit dit perspectief kan de studie van de intergenerationele overdracht van demografische gedragingen en opvattingen een bijdrage leveren aan het beantwoorden van de vraag in hoeverre het gezin haar socialiserende functie nog steeds heeft behouden. Daarnaast zegt de mate van intergenerationele overdracht van demografisch gedrag ook iets over de mate waarin ouders de toekomstkansen van hun kinderen beïnvloeden. Zowel het subjectief als het objectief welbevinden —welzijn en welvaart zo u wilt— worden in sterke mate beïnvloed door dat wat individuen in het gezinsdomein meemaken. Dat geldt wellicht het sterkst voor scheiding (Poortman, 2002) —en vandaar het feit dat de intergenerationele overdracht van scheiding veel aandacht heeft gehad, maar dat geldt in niet onbelangrijke mate ook voor het krijgen van kinderen, het aangaan van relaties en het verlaten van het ouderlijk huis (Van Sluijs, 2004). Omdat de beslissingen die jong-volwassenen nemen over relatie- en gezinsvorming zo belangrijk zijn voor hun toekomst, is het van belang om meer te weten over de mate waarin en de wijze waarop ouders die beslissingen beïnvloeden.

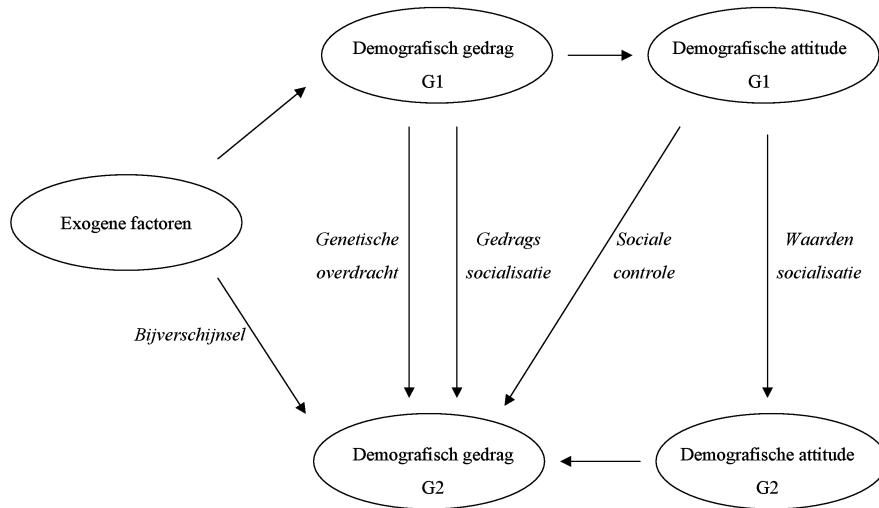
Theoretisch model

Voordat ik aandacht besteed aan de vraag in hoeverre er sprake is van intergenerationele overdracht van demografisch gedrag, wil ik echter eerst stilstaan bij de vraag hoe we —gesteld dat er sprake is van intergenerationele overdracht— dergelijke effecten kunnen verklaren. Met andere woorden: welke mechanismen zorgen ervoor dat kinderen het demografische gedrag van hun ouders overnemen? Met name geïnspireerd door het werk van Jennifer Barber (2000, 2001) en haar collega's, wil ik een vijftal mechanismen noemen die in mijn ogen intergenerationele overdracht van demografisch gedrag kunnen verklaren. Dit model staat schematisch weergegeven in Figuur 1.

Waardensocialisatie is het eerste mechanisme dat ten grondslag kan liggen aan de intergenerationele overdracht van demografisch gedrag (Axinn et al., 1994; Barber & Axinn, 1998; Kapinus, 2004). Deze verklaring start bij de veronderstelling dat voorkeuren van ouders over het gewenste demografische gedrag van hun kinderen ten minste ten dele een weerspiegeling vormen van hun eigen demografische gedrag. Als ouders zelf op relatief jonge leeftijd in het huwelijk zijn getreden, dan zullen zij dat waarschijnlijk ook een goede strategie vinden voor hun kinderen. Als ouders succesvol zijn in het overdragen van deze opvattingen op hun kinderen, dan zal dat waarschijnlijk resulteren in overeenkomstige gedra-

gingen van de kinderen. Om bij het eerdere voorbeeld te blijven: als kinderen de voorkeur van de ouders voor relatief jong huwen overnemen, dan is de kans groot dat deze kinderen ook zelf relatief jong voor het huwelijk opteren. Met andere woorden: overeenstemming in demografisch gedrag tussen ouders en kinderen is het gevolg van het feit dat kinderen de opvattingen van hun ouders op dit punt overnemen.

Figuur 1 Een theoretisch model van het proces van intergenerationele overdracht

Sociale controle vormt een tweede mechanisme dat het belang van ouderlijke attitudes benadrukt. Anders dan in het geval van waarden-socialisatie is de invloed van ouderlijke attitudes op demografisch gedrag van de kinderen hier echter direct in plaats van indirect (Axinn & Thornton, 1993). Er wordt verondersteld dat kinderen zich conform de ouderlijke opvattingen zullen gedragen, onafhankelijk van of ze het met die opvattingen eens zijn of niet. Om een voorbeeld te geven: als ouders willen dat hun kinderen thuis blijven wonen, zullen de kinderen dat soms doen ook al voelen ze er zelf veel voor om al zelfstandig te gaan wonen. Ouders controleren in dit geval echter materiële hulpbronnen die het kind nodig kan hebben om de eigen doelen te realiseren (De Jong-Gierveld, Liefbroer, & Beekink, 1991). Als kinderen zich niet in overeenstemming met de ouderlijke opvattingen gedragen, dan zou dat kunnen leiden tot negatieve sancties door de ouders. Aan de andere kant kan het juist instemmen met de wensen van de ouders leiden tot positieve sancties. Bij

het woord sancties moet u overigens niet alleen en vooral niet in de eerste plaats denken aan zaken als het intrekken van financiële ondersteuning of het doorsnijden van de banden tussen ouders en kinderen, maar vooral aan ‘zachte’ sancties, zoals opmerkingen in de trant van ‘wordt het niet eens tijd om.....’ Overigens kunnen financiële prikkels —zoals ouders die aangeven dat zij de kosten van de bruiloft wel willen betalen— wel degelijk mede een rol spelen, bij voorbeeld doordat kinderen bij hun gedragskeuzes rekening houden met de hulpbronnen van ouders.

Een derde mechanisme via welke demografisch gedrag van ouders op kinderen kan worden overgedragen zou ik willen omschrijven met de term *gedragssocialisatie* (Amato, 1996). In tegenstelling met de eerdere twee mechanismen spelen attitudes in deze verklaring geen prominente rol. Gedragssocialisatie is het gevolg van het veelal onbewust imiteren van de gedragspatronen en gedragsverwachtingen die binnen het gezin als vanzelfsprekend worden ervaren. Socialisatietheorieën benadrukken het belang van imitatie en het overnemen van rollen als leerprincipes gedurende de vroege fasen van de kindertijd (Tillmann, 2004). Hoewel socialisatie gebaseerd op verbale uitwisselingen steeds belangrijker worden in latere fasen, zoals de adolescentie en de jong-volwassenheid, verwacht ik dat jongeren de impliciete boodschap die uitgaat van dat wat als vanzelfsprekend beschouwd wordt deels zullen oppikken. Het belang van dit gedragsmechanisme werd al in 1908 door de VU-prominent Herman Bavinck benadrukt. Hij schreef:

Alles voedt in het huisgezin op, de handdruk van den vader, de stem van de moeder, de oudere broer, het jongere zusje, de zuigeling in de wieg, de kranke lieveling, de grootmoeders en de kleinkinderen, de ooms en tantes, de gasten en de vrienden, de voorspoed en de tegenspoed, de feestdag en de dag van rouw, de Zondagen en de werkdagen, de bede en de dankzegging aan den disch en de lezing van Godswoord, het morgen- en avondgebed. Alles is bezig om elkaar op te voeden, van dag tot dag en van uur tot uur, zonder opzet, zonder plan, zonder methode en stelsel, die tevoren uitgedacht zijn. Van alles gaat eene opvoedende kracht uit, zonder dat ze ontleed en berekend kunnen worden. Duizend nietigheden, duizend kleinigheden, duizend beuzelingen, ze oefenen alle harer werking uit. Het is het leven zelf dat hier opvoedt, het rijke, onuitputtelijke, alzijdige groote leven. Het huisgezin is de school des levens, omdat het er de bron en de haard van is (Bavinck, 1908, geciteerd in Amelink, 2001).

Genetische overdracht vormt een vierde potentieel mechanisme via welk demografisch gedrag van ouders op kinderen kan worden overgedragen.

Deze overdracht kan op twee manieren plaatsvinden. In de eerste plaats kan het gaan om de overdracht van eigenschappen die *direct* gerelateerd zijn aan bepaalde demografische gedragingen, zoals het krijgen van kinderen. Recentelijk hebben diverse theoretische (Foster, 2000; Morgan & King, 2001; Vetta & Courgeau, 2003) en empirische studies (Kohler et al., 1999, 2002; Rodgers et al., 2001) dit mechanisme gethematiseerd. Potentiële kandidaten voor een rechtstreekse genetische invloed van ouders op kinderen zijn de overdracht van seksuele potentie ('sex drive') en de overdracht van een geneigdheid tot zorg ('predisposition to nurture'). Genetische overdracht kan echter ook het resultaat zijn van de overdracht van kenmerken die slechts *indirect* met demografisch gedrag te maken hebben. Zo is bekend dat intellectuele vermogens en persoonlijkheidskenmerken in sterke mate worden overgedragen van ouder op kind. In zoverre intelligentie en persoonlijkheid van invloed is op het tijdstip waarop demografische gebeurtenissen plaatsvinden, kan ook dit mechanisme gelijkenis tussen ouders en kinderen verklaren (Boomsma et al., 2002). Met behulp van onderzoek onder ééneiige en twee-eiige tweelingen is vast te stellen in hoeverre de invloed van het ouderlijk huis een genetische component heeft. Als de gelijkenis in gedrag tussen één-eiige tweelingen groter is dan onder twee-eiige tweelingen dan is dit toe te schrijven aan de genen in plaats van aan het milieu. Onderzoek lijkt er op te wijzen dat genetische overdracht zeker een rol speelt.

Een vijfde en laatste verklaring voor intergenerationele overdracht van demografisch gedrag ziet dit vooral als een *bijverschijnsel* van andere processen die leiden tot overeenkomsten tussen ouders en kinderen. Te denken valt dan aan factoren als gedeelde maatschappelijke omstandigheden of overeenkomsten tussen ouders en kinderen in hun levensloop op andere levensterreinen (Amato, 1996; Kalmijn et al., in druk; Kahn & Anderson, 1992). Om weer terug te keren naar mijn eerdere voorbeeld over het huwelijk: het tijdstip van huwelijkssluiting blijkt mede af te hangen van het moment waarop jongeren het onderwijssysteem verlaten. Er zijn blijkbaar redenen voor jongeren om niet te huwen vooraleer men zijn opleiding heeft afgerond. Dit leidt er toe dat lager opgeleiden gemiddeld op jongere leeftijd huwen dan hoger opgeleiden. Als er sprake is van intergenerationele overdracht van opleidingsniveau, dan zal dit er toe kunnen leiden dat zowel ouders als kinderen op relatief jonge leeftijd in het huwelijk zijn getreden. In dit geval is de intergenerationele overdracht van huwelijksleeftijd dus niets anders dan een bijverschijnsel van de overdracht van andere kenmerken die de levens van ouders en kinderen met elkaar verbinden.

Tezamen kunnen deze vijf mechanismen een verklaring bieden voor de intergenerationele overdracht van demografisch gedrag en vormen ze een denkkader dat gebruikt kan worden om hypothesen af te leiden over ontwikkelingen in intergenerationele overdracht in de tijd, over verschillen in sterkte van intergenerationele overdracht tussen verschillende gebeurtenissen en over verschillen in de sterkte van intergenerationele overdracht tussen groepen.

Onderzoek naar intergenerationele overdracht van demografisch gedrag

Eerder heb ik geconstateerd dat er weinig studies zijn die aandacht besteden aan de intergenerationele overdracht van demografisch gedrag. Hoe komt dat? Een belangrijke reden hiervoor is het ontbreken van geschikte data. Wil men processen van intergenerationele overdracht bestuderen, dan moet men de beschikking hebben over databronnen waarin informatie over de gedragingen en opvattingen van ouders en die van hun kinderen aanwezig zijn. Dergelijke bronnen zijn schaars, niet alleen in Nederland, maar ook internationaal gezien. Daartoe moet men eigenlijk data verzamelen bij ouders én kinderen. Dat gebeurt tegenwoordig in toenemende mate met behulp van zogenaamde multi-actor designs. Echter, met name op het punt van demografische gedragingen ontberen dergelijke surveys nogal eens wat diepgang. Zo wordt de jong-volwassen levensloop soms wel bij jongeren in kaart gebracht, maar wordt bij ouderen met globale informatie over de familiale levensloop volstaan waardoor de precieze bestudering van intergenerationele overdracht van demografisch gedrag niet mogelijk is. Een van mijn voornemens voor de komende jaren is dan ook om zo veel mogelijk databestanden met geschikte gegevens op te sporen en in bestaande dataverzamelingen extra aandacht voor deze thematiek te vragen. Dit laatste vindt reeds zijn weerslag in enkele surveys waar ik bij betrokken ben, zoals de Netherlands Kinship Panel Study (NKPS) (Dykstra et al., 2004) en het Jongeren en Cultuur Panel (Ganzeboom & Nagel, 2003). Momenteel is er echter nog geen Nederlands bestand beschikbaar waarin informatie te vinden is die een uitgebreide bestudering van intergenerationele overdracht van demografisch gedrag mogelijk maakt. Om toch een indruk te geven van de mate waarin intergenerationele overdracht plaatsvindt, zal ik twee sporen bewandelen. In de eerste plaats zal ik gebruik maken van recente Amerikaanse data die een beeld geven van de overdracht van diverse demografische gedragingen gedurende de jong-volwassenheid. Ten tweede zal ik mij voor de Nederlandse situatie beperken tot één specifieke gedraging waarover wel informatie beschikbaar is, te weten de overdracht van vruchtbaarheids-gedrag.

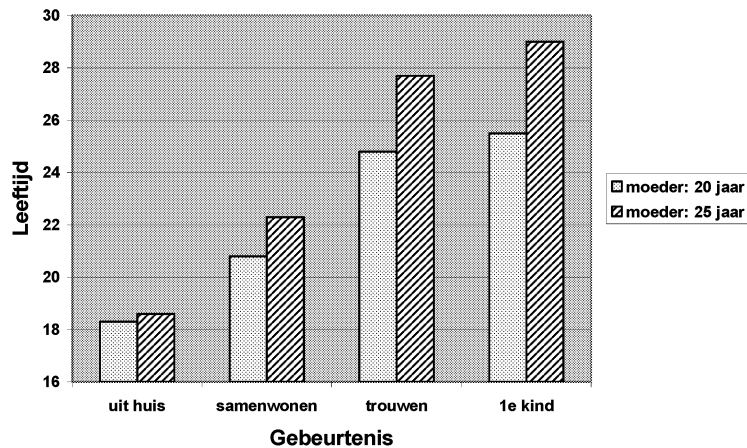
Intergenerationele overdracht van demografisch gedrag gedurende de jong-volwassenheid kan het beste bestudeerd worden met gegevens over de levensloop van ouders en kinderen. Helaas zijn surveys die dergelijke informatie bevatten uitermate schaars. Eén survey dat wel over dergelijke informatie beschikt is de National Survey of Families and Households (NSFH) die in de Verenigde Staten gehouden is. In 2001 en 2002 is bij ruim 1400 personen geboren tussen 1968 en 1984 informatie verzameld over hun levensloop. Tijdens interviews in 1987 was bij de ouders van deze personen reeds vergelijkbare informatie verzameld over hun levensloop. Vergelijking van die informatie maakt het mogelijk om na te gaan in hoeverre kinderen van ouders die op relatief jonge leeftijd een gebeurtenis meemaakten, zelf ook op relatief jonge leeftijd deze gebeurtenis meemaken. Dit is nagegaan voor vier belangrijke demografische gebeurtenissen in het leven van jong-volwassenen, te weten het verlaten van het ouderlijk huis, het gaan samenleven met een partner, trouwen en het krijgen van een eerste kind. Het blijkt dat op alle vier de punten inderdaad sprake is van intergenerationele overdracht. Hoe jonger de ouder was ten tijde van de gebeurtenis, des te jonger ook het kind ten tijde van de identieke gebeurtenis. Om dit te illustreren, laat ik zien op welke leeftijd vijftig procent van de dochters van moeders die op 20-jarige leeftijd een gebeurtenis hebben meegemaakt zelf deze gebeurtenis hebben meegemaakt en vergelijk dit met de leeftijd waarop vijftig procent van de dochters van moeders die op 25-jarige leeftijd de gebeurtenis hebben meegemaakt die gebeurtenis meemaken. Dit is grafisch weergegeven in Figuur 2.

De sterkte van de intergenerationele overdracht blijkt duidelijk afhankelijk van de gebeurtenis. De overdracht is het zwakst voor het tijdstip waarop men uit huis gaat. De mediane leeftijd bij het verlaten van het ouderlijk huis ligt op 18,3 jaar voor dochters van moeders die op hun 20ste uit huis zijn gegaan, terwijl deze voor dochters van moeders die op 25-jarige leeftijd het ouderlijk huis verlieten op 18,6 jaar ligt.¹ De verschillen in mediane leeftijd bij het gaan samenleven is met 1,5 jaar duidelijk groter (20,8 om 22,3 jaar). Het sterkst zijn de verschillen bij trouwen en

¹ Dit verschil is vooral zo klein omdat zeer veel jongeren tussen hun 18^e en 19^e jaar uit huis gaan. Zelfs in statistisch opzicht sterke effecten hebben daardoor slechts een geringe invloed op de mediane leeftijd. Bij een proces dat langzamer verloopt (b.v. het krijgen van een eerste kind) leiden in statistisch opzicht even sterke effecten tot veel grotere verschillen in de mediane leeftijd.

het krijgen van een eerste kind. De leeftijd waarop 50 procent dan de dochters van vrouwen die op 20-jarige leeftijd in het huwelijk zijn getreden zelf ook getrouwd zijn ligt op 24,8 jaar, terwijl deze op 27,7 jaar ligt voor dochters van vrouwen die op 25-jarige leeftijd in het huwelijk zijn getreden. Ook voor het krijgen van een eerste kind zijn de verschillen groot. De mediane leeftijd bij moederschap van dochters van 20-jarige moeders ligt op 25,5 jaar, terwijl deze op 29 jaar ligt voor dochters van 25-jarige moeders.

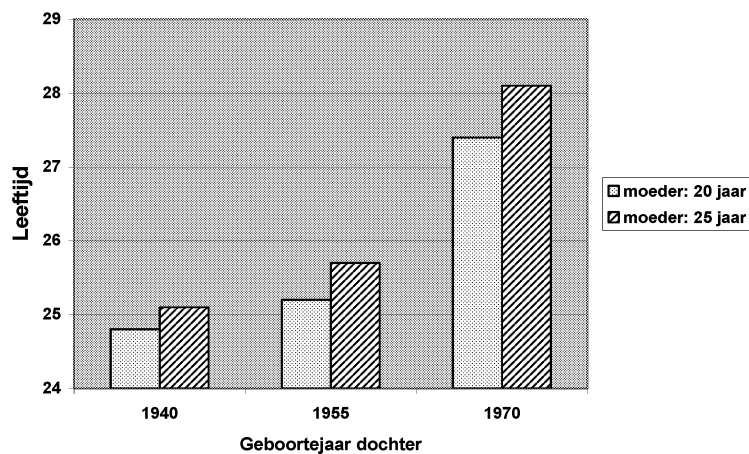
Figuur 2 Leeftijd waarop 50 procent van de dochters een gebeurtenis heeft meegemaakt, naar leeftijd waarop de moeder dezelfde gebeurtenis heeft meegemaakt

Deze cijfers maken twee dingen duidelijk. In de eerste plaats is er sprake van een duidelijke intergenerationele overdracht van demografisch gedrag, althans onder ouders en kinderen in de Verenigde Staten. In de tweede plaats hangt de sterkte van deze overdracht af van het type gedrag. Zij is duidelijk het sterkst bij huwelijk en ouderschap. Mogelijk komt dit doordat deze gebeurtenissen door velen —zeker in de Verenigde Staten— als de meest belangrijke gebeurtenissen in het gezinsleven worden gezien, en ouders daardoor relatief veel moeite zullen doen om het gedrag van hun kinderen te beïnvloeden. Bij uit huis gaan en het gaan samenleven met een partner ligt dit minder duidelijk. Bovendien geldt dat het tijdstip van uit huis gaan veelal wordt beïnvloed door factoren die niet of slechts ten dele onder ouderlijke en kinderlijke controle zijn, zoals het vinden van een baan of het bezoeken van een universiteit.

Over intergenerationele overdracht van demografisch gedrag in Nederland is nog bijzonder weinig bekend. Gegevens uit de NKPS kunnen echter licht werpen op de overdracht van één specifieke gedraging, te weten het krijgen van kinderen. Op basis van gegevens uit de NKPS kan namelijk vastgesteld worden op welke leeftijd ouders en kinderen hun eerste kind hebben gekregen en in hoeverre het kindertal van ouders en kinderen met elkaar overeenkomt. Door dochters die in verschillende periodes zijn geboren te vergelijken, kan er ook licht geworpen worden op de vraag of de intergenerationele overdracht van dit gedrag in de loop van de tijd is afgenomen. Om dit vast te stellen is nagegaan op welke leeftijd dochters van moeders die op respectievelijk 20- en 25-jarige leeftijd een kind hebben gekregen zelf moeder zijn geworden. In Figuur 3 wordt dat weergegeven voor dochters die respectievelijk geboren zijn in 1940, 1955 en 1970.

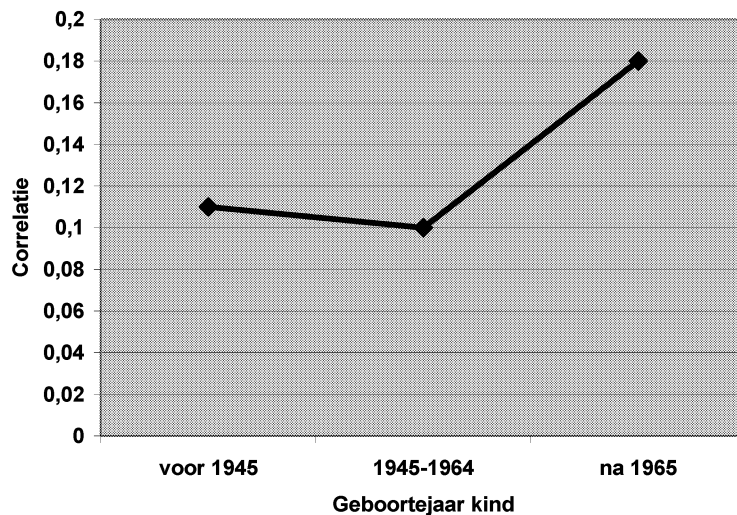
Figuur 3 Leeftijd waarop 50 procent van de dochters een eerste kind heeft gekregen, naar geboortjaar van de dochter en leeftijd bij eerste kind van de moeder

Voor vrouwen geboren in 1940 geldt dat de leeftijd waarop hun moeder een eerste kind kreeg een vrij geringe invloed heeft op de leeftijd waarop zij zelf voor het eerst moeder worden. De leeftijd waarop 50 procent van de vrouwen wier moeder op 20-jarige leeftijd een eerste kind kregen zelf

hun eerste kind krijgt ligt zo'n drie maanden lager dan die van vrouwen wier moeder op 25-jarige leeftijd een eerste kind kregen. Verrassend genoeg neemt de sterkte van de intergenerationele overdracht niet af, maar juist toe. Voor vrouwen geboren in 1955 is het verschil zes maanden tussen vrouwen van wie de moeder op 20-jarige leeftijd haar eerste kind kreeg en vrouwen van wie de moeder op 25-jarige leeftijd haar eerste kind kreeg. Voor vrouwen geboren in 1970 is het verschil opgelopen tot negen maanden. Statistisch gesproken blijkt dat de sterkte van de intergenerationele overdracht onder vrouwen geboren na 1965 duidelijk sterker is dan die onder vrouwen geboren voor 1965.²

Figuur 4 Correlatie tussen kindertal van ouder en kind, naar geboortejahr van de dochter

Ook de intergenerationele overdracht van kindertal vertoont een op het eerste gezicht verrassend verloop. Deze samenhang kan uitgedrukt worden in een correlatie. Hoe meer samenhang, hoe dichter de correlatie bij 1

² Deze resultaten zijn gebaseerd op een hazard model waarin de kans (de hazard) op het krijgen van een eerste kind voor dochters is geresseerd op leeftijd van de dochter, opleidingsniveau van moeder en dochter, geboortecohort van de dochter en leeftijd van de moeder bij de geboorte van haar eerste kind. Het effect van deze laatste variabele is $-0,0166$ als de moeder haar eerste kind voor 1945 heeft gekregen, $-0,0187$ als de moeder haar eerste kind tussen 1945 en 1964 heeft gekregen en $-0,0403$ als de moeder haar eerste kind na 1964 heeft gekregen. Dit laatste effect is significant sterker dan de eerste twee effecten.

ligt. Hoe dichter bij 0, hoe zwakker de samenhang. In Figuur 4 is te zien dat deze samenhang niet erg sterk is. Als het kind voor 1945 geboren is, is de correlatie 0,12. Is het kind geboren tussen 1945 en 1964 dan is correlatie ongeveer even sterk, te weten 0,11. Is het kind geboren tussen 1965 en 1970, dan is de correlatie echter aanmerkelijk sterker, te weten 0,18.³ Opnieuw is er dus sprake van een versterking van de intergenerationele overdracht in plaats van de verwachte verzwakking.

Een dergelijke toename in de sterkte van intergenerationele overdracht van kindertal is ook in andere landen geconstateerd (Murphy & Wang, 2001). Hoe kunnen deze verrassende ontwikkeling verklaard worden? Een belangrijke factor achter deze toename van de intergenerationele overdracht van vruchtbaarheidsgedrag is wellicht gelegen in de introductie van betrouwbare anticonceptiva in de jaren zestig. Deze maakte het adequaat voorkomen van ongewenste geboorten mogelijk. Omdat ouders en kinderen daardoor beter in staat zijn om hun voorkeuren rond het krijgen van kinderen te realiseren, mag worden verwacht dat het mechanisme van waardensocialisatie als drijvende kracht achter intergenerationele overdracht aan kracht gewonnen heeft. Hier kan tegen in worden gebracht dat men vroeger wellicht minder persoonlijke controle over de vruchtbaarheid had, maar dat de sociale controle op dit punt veel groter was. Dit is deels waarschijnlijk waar, maar deze sociale controle was veelal indirect –de supervisie door ouders verkleinde de kans op voorhuwelijkse vruchtbaarheid en beïnvloedde het tijdstip waarop de kinderen huwden– en daardoor verre van perfect. De resultaten in de Figuren 3 en 4 lijken te suggereren dat de toename van de *persoonlijke* controle over de vruchtbaarheid blijkbaar groter is dan de in dezelfde periode afnemende *sociale* controle over het vruchtbaarheidsgedrag.

Deze resultaten laten zien dat er niet klakkeloos van uit kan worden gegaan dat er sprake is van een afname van intergenerationele overdracht van demografisch gedrag. Voor andere vormen van demografisch gedrag kan dit uiteraard anders liggen. In toekomstig onderzoek hoop ik dit ook voor andere demografische gedragingen te kunnen bestuderen.

Een onderzoeksagenda

Uit het voorgaande zult u begrepen hebben dat het onderzoeksterrein van intergenerationele overdracht van demografisch gedrag nog in sterke

³ Mannen en vrouwen geboren tussen 1965 en 1970 hebben weliswaar nog niet hun gehele reproductieve fase afgesloten, maar de stijging in het kindertal is niet meer erg groot.

mate onontgonnen is. Dat is natuurlijk plezierig voor iemand die daar beroepshalve mee aan de slag wil, want de onderzoeksvragen liggen om zo te zeggen voor het oprapen. Met wat voor soort vragen hoop ik mij in de komende tijd bij dan bezig te houden. In grote lijnen valt dit uiteen in twee soorten vragen, te weten vragen naar (variaties in) de sterkte van intergenerationele overdracht en vragen naar de mechanismen die ten grondslag liggen intergenerationele overdracht.

Hoe sterk is de intergenerationele overdracht van demografisch gedrag?

Eerder gaf ik aan dat we nog weinig weten over de mate waarin demografische gedragingen worden overgedragen van ouders op kinderen. Daarom wil ik in de eerste plaats simpelweg meer zicht krijgen op de sterkte van dit proces. Naast overdracht van het tijdstip waarop demografische gebeurtenissen plaatsvinden, zal ik daarbij ook aandacht besteden aan overdracht van patronen van demografisch gedrag (Billari, 2001; Elzinga, 2003; Taris, 1994). In hoeverre wordt de wijze waarop de transitie naar volwassenheid vorm gekregen heeft bij ouders gereproduceerd door de kinderen? Aan dit thema hoop ik in samenwerking met afdelingscollega Cees Elzinga aandacht te kunnen schenken.

De vraag hoe sterk de intergenerationele overdracht is wordt vooral interessant door ze in vergelijkend perspectief te plaatsen. Want door vergelijking ontstaat een beter beeld of de invloed van een factor nu groot is of juist relatief gering. Bovendien biedt een vergelijkend perspectief een manier om — op indirecte wijze — zicht te krijgen op de het belang van de diverse mechanismen die intergenerationele overdracht bewerkstelligen. Diverse vormen van vergelijking staan mij voor ogen:

- Een vergelijking tussen verschillende *vormen* van demografisch gedrag. De eerder gepresenteerde Amerikaanse cijfers over uit huis gaan, samenleven, trouwen en kinderen krijgen vormen hiertoe de eerste aanzet. Het verzamelen van nieuwe data op dit punt vormt een grote uitdaging. Dit gebeurt bij voorbeeld in het onderzoek naar Jongeren en Cultuur waarin ik — samen met mijn afdelingscollega's Harry Ganzeboom en Ineke Nagel mag participeren.
- Bestudering van de invloed van *leeftijd* op de sterkte van intergenerationele overdracht. Als kinderen nog relatief jong zijn is de invloed van hun ouders op hun gedrag vaak groot. Kinderen wonen nog thuis en hebben daardoor veelvuldig contact met hun ouders. Het is de vraag of de invloed van ouders nog steeds groot zal blijven als hun kinderen ouder worden of dat er sprake is van een afname in sterkte van intergenerationele overdracht met het stijgen der jaren. Redenen om te veronderstellen dat de sterkte van intergenerationele overdracht zal

afnemen zijn het feit dat de contacten met ouders minder frequent worden nadat kinderen het huis uit zijn gegaan, het feit dat er zich nieuwe invloedrijke personen in het leven van het kind melden – in het bijzonder de partner, en het feit dat er gebeurtenissen in het leven van kinderen kunnen plaatsvinden die het leven een andere wending geven. Daar kan men tegen in brengen dat kinderen juist aan het begin van de jong-volwassenheid hun wilde haren verliezen en wellicht weer meer openstaan voor de ‘wijze’ lessen die hun ouders hen hebben willen meegeven.

- Een onderzoek naar de rol van *seks* in intergenerationele overdracht. Wie is er invloedrijker: vader of moeder? De vader beschikt vaak over meer financiële hulpmiddelen, terwijl de moeder meer tijd doorbrengt met de kinderen tijdens de opvoeding. Op wie wordt de meeste invloed uitgeoefend: op dochters of op zonen? Meisjes worden vaak als volgzamer afgeschilderd, wat zich zou kunnen vertalen in een sterkere overdracht van ouders op dochters. Of ligt het aan de seks van ouders en kinderen? Als juist de ouder van hetzelfde geslacht als rolmodel functioneert mag verwacht worden dat intergenerationele overdracht tussen vaders en zonen en tussen moeders en dochters sterker is dan tussen vaders en dochters en tussen moeders en zonen (Aldous & Hill, 1965).
- Een vergelijking van de sterkte van intergenerationele overdracht tussen *autochtonen* en *allochtonen*. Veel allochtonen zijn afkomstig uit culturen waarin sterker dan in onze samenleving de nadruk wordt gelegd op gehoorzaamheid aan ouders en ouderen en op onderlinge solidariteit. Dit doet veronderstellen dat intergenerationele overdracht van kernaspecten van het familieleven, zoals huwelijk en ouderschap onder allochtonen sterker zal zijn dan onder autochtonen. Tegelijkertijd geldt voor allochtone jongeren dat zij bloot staan aan deels conflicterende verwachtingen vanuit het ouderlijk huis enerzijds en de ontvangende samenleving – met name gerepresenteerd door vrienden, de school en de media – anderzijds. Dat zou juist kunnen betekenen dat bij hen het generatieconflict sterker is dan bij autochtone jongeren met juist een geringere mate van intergenerationele overdracht als resultaat. Samen met mijn NIDI-collega Helga de Valk houd ik mij met deze vragen bezig. In haar proefschrift gaat zij uitgebreid op deze thematiek in. Uit dat onderzoek blijkt dat – wat demografische attitudes betreft – de sterkte van de intergenerationele overdracht niet al te zeer lijkt te verschillen tussen autochtonen en allochtonen. Nader onderzoek is echter nodig om te zien hoe dit ligt op het vlak van het daadwerkelijke gedrag.
- Een vergelijking in de tijd naar *trends* in de sterkte van intergenerationele overdracht. Eerder sprak ik over de moderniseringstheorie. In de demografie wordt vaak gedacht vanuit de theorie van de Tweede Demografische Transitie. Beide theorieën veronderstellen een zwakker

worden van de intergenerationele overdracht tussen ouders en kinderen. Het boven besproken voorbeeld van de veranderingen in de intergenerationele overdracht van vruchtbaarheidsgedrag laat echter zien dat de werkelijkheid vaak complexer is. Ook hier vormt het vergaren van bruikbare data weer een belangrijke uitdaging. Ik hoop—in samenwerking met collega's van het Centraal Bureau voor de Statistiek— gebruik te kunnen maken van een prachtig bestand dat men op het CBS heeft samengesteld met demografische gegevens van ouders en kinderen. Ook combinatie van gegevens uit de NKPS en de Historische Steekproef Nederland (HSN) biedt mooie perspectieven voor de bestudering van trends in de tijd.

- Een *landenvergelijkend* onderzoek naar verschillen in intergenerationele overdracht van demografisch gedrag. Op dit punt kan aangesloten worden bij meer algemene discussies over de invloed van macro-factoren op individueel gedrag. Verschillen tussen landen in dit opzicht worden veelal teruggevoerd op een drietal factoren, te weten economie, cultuur en verzorgingsarrangementen. Om met het eerste te beginnen: het zou kunnen zijn dat jongeren onder economisch gunstige omstandigheden zich minder van hun ouders hoeven aan te trekken dan onder economisch ongunstige omstandigheden. Indien dit zo is, dan mag men verwachten dat de intergenerationele overdracht van demografisch gedrag sterker is in landen met een sterke economie dan in landen met een zwakke economie. Wat cultuur betreft kan worden aangesloten bij discussies over de verschillende betekenis van families in de Mediterrane cultuur. In Mediterrane landen zou men veel meer belang hechten aan de familie dan in Noord- en West-Europese samenlevingen. Als dit zo is, dan mag men verwachten dat intergenerationele overdracht van demografisch gedrag in Zuid-Europa sterker zal zijn dan in West- en Noord-Europa. Het meest interessant lijkt mij echter de bestudering van het verband tussen intergenerationele overdracht en het type verzorgingsstaat. In verzorgingsstaten waar de overheid een ruime mate van ondersteuning biedt en deze ondersteuning losgekoppeld is van familie en gezinsvormen, mag verwacht worden dat het individu minder op de familie is aangewezen en er dus sprake is van een geringere mate van intergenerationele overdracht dan in verzorgingsstaten die een lagere mate van ondersteuning bieden of deze koppelen aan bepaalde familievormen. Voor dit thema hoop ik vooral aan te kunnen sluiten op onderzoek dat momenteel verricht wordt in samenwerking met mijn NIDI-collega Tamar Fischer.

Welke mechanismen spelen een rol?

Naast aandacht voor de sterkte van intergenerationele overdracht wil ik ook onderzoek doen naar de mechanismen die aan deze overdracht ten grondslag liggen. Het gaat in de wetenschap ten slotte niet alleen over hoe iets in elkaar zit, maar ook waarom. Het eerder gepresenteerde theoretische model biedt een goed startpunt bij het bestuderen van deze mechanismen.

Om het belang van het mechanisme van waardensocialisatie aan te tonen zal in de eerste plaats moeten worden onderzocht in hoeverre demografisch relevante attitudes van ouders op kinderen worden overgedragen. Gegevens uit de NKPS kunnen hier goed voor gebruikt worden. Eerste analyses van deze gegevens lijken te suggereren is dat er een grote variatie is in de mate waarin ouders en kinderen overeenstemmen wat betreft hun demografische attitudes. Zo is de overeenstemming tussen ouders en kinderen op het punt van de acceptatie van ongehuwd samenwonen bijzonder sterk ($r = 0,54$), terwijl deze op het punt van de acceptatie van scheiden wanneer men kleine kinderen heeft uitermate zwak is ($r = 0,14$).

Om de waardensocialisatie-hypothese goed te kunnen toetsen, zijn longitudinale gegevens nodig waarin het feitelijke gedrag van kinderen wordt vastgesteld nadat men de opvattingen van ouders en kinderen dienangaande zijn gemeten. Het eerder besproken Amerikaanse onderzoek kent deze opzet. Voor de Nederlandse situatie zullen in de nabije toekomst zowel de NKPS als het Jongeren en Cultuur Panel op dit punt goede mogelijkheden bieden. Dergelijke gegevens maken het mogelijk om de waardensocialisatie-hypothese en de sociale controle-hypothese in samenhang te toetsen. Als blijkt dat de invloed van ouderlijke attitudes vooral indirect — via de attitudes van het kind — verloopt, dan vormt dat een ondersteuning voor de waardensocialisatie-hypothese. Als blijkt dat de invloed van ouderlijke attitudes voornamelijk of ten dele direct verloopt, dan vormt dat een ondersteuning voor de sociale controle-hypothese.

De gedragssocialisatie-hypothese is moeilijk direct te toetsen. Het is denkbaar een model te toetsen waarin informatie over attitudes van ouders en kinderen en informatie over exogene factoren die de levensloop van kinderen en ouders beïnvloeden zijn opgenomen. Deze factoren zullen tezamen een deel van de intergenerationele overdracht van demografisch gedrag kunnen verklaren. Het overblijvende deel kan echter zowel aan genetische overdracht als aan gedragssocialisatie worden toegeschreven. Om meer te weten te komen over de sterkte van het

mechanisme van gedragssocialisatie is het dan noodzakelijk om meer inzicht te krijgen in de sterkte van de genetische overdracht. Men kan veronderstellen dat het belang van gedragssocialisatie wordt weergegeven door de sterkte van de intergenerationele overdracht nadat alle andere mogelijke mechanismen, inclusief die van de genetische overdracht zijn verdisconteerd.

Het verkrijgen van inzicht in het belang van het mechanisme van genetische overdracht lijkt vooral mogelijk door gebruik te maken van de eerder besproken tweelingstudies. Het verschil in de sterkte van intergenerationele overdracht tussen ééneiige tweelingen en twee-eiige tweelingen geeft aan hoe sterk de betekenis van genetische factoren is. Een belangrijke beperking bij deze aanpak is dat het aantal tweelingen beperkt is en dat verzameling bij hen bijzonder kostbaar en tijdrovend. Wellicht is het mogelijk informatie te gebruiken uit bestaande databanken op het terrein van tweelingen, zoals het aan de VU gehuisveste tweelingenregister (Boomsma, 1998). Dergelijke databanken dienen dan echter wel informatie over belangrijke demografische gebeurtenissen in het leven van tweelingen te bevatten.

Het vijfde en laatste mechanisme benadrukt dat intergenerationele overdracht een bijverschijnsel kan zijn van een tussen ouders en kind gedeelde context of van intergenerationele overdracht in andere levensdomeinen. Dit mechanisme kan worden onderzocht door zo veel mogelijk van dergelijke factoren als een soort controle in de analysemodellen op te nemen. Een dergelijke procedure kent natuurlijk zijn grenzen, want niet alle potentieel relevante contextfactoren zullen in een onderzoek zijn meegenomen. Ook op dit punt is aanvullende theorievorming dus van belang, om de belangrijkste factoren te identificeren en in toekomstig onderzoek mee te nemen.

Besluit

Ik heb mijn rede als titel ‘Valt de appel nog steeds niet ver van de boom?’ meegegeven. Het wordt tijd deze vraag te gaan beantwoorden. En in een goede wetenschappelijke traditie kan mijn antwoord op dit moment eigenlijk alleen maar luiden dat we het antwoord op deze vraag – althans wat demografisch gedrag betreft – nog niet precies weten. In de eerste plaats weten we het niet, omdat we in onvoldoende mate weten hoe ver de appel vroeger van de boom viel. In de tweede plaats weten we het niet, omdat men er natuurlijk altijd over kan twisten wat ‘ver’ is. Wat met zekerheid kan worden gezegd is dat er sprake is van intergenerationele overdracht van in ieder geval enkele gedragingen. Of we echter moeten

spreken van zwakke of sterke overdracht is een andere vraag. Wanneer noemen we intergenerationele overdracht zwak? Daarvoor is eigenlijk altijd een vergelijkend perspectief nodig. Dat kan een internationaal vergelijkend perspectief zijn, maar ook een longitudinaal perspectief of perspectief waarin men de sterkte van de intergenerationele overdracht van demografisch gedrag vergelijkt met die van andere gedragingen. Eerder in mijn rede heb ik allerlei mooie ideeën geopperd om juist op dit punt wetenschappelijke vooruitgang te boeken. Het zal duidelijk zijn dat ik het als een grote uitdaging ervaar om hier in de komende jaren een bijdrage aan te leveren.

Dankwoord

Aan het einde van mijn rede gekomen, wil ik uiteraard graag de gelegenheid te baat nemen om mijn dank uit te spreken aan instellingen en personen die mij op deze plaats hebben gebracht.

In de eerste plaats geldt mijn dank de Vrije Universiteit — en in het bijzonder de faculteit der Sociale Wetenschappen—, het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut en de Koninklijke Nederlandse Akademie voor Wetenschappen voor de instelling van deze bijzondere leerstoel en het daarop benoemen van mijn persoon. Ik beschouw die benoeming als een blijk van vertrouwen en zal mij ten zeerste inspannen om dit in mij gestelde vertrouwen niet te beschamen.

Een dergelijke benoeming is natuurlijk niet alleen een zaak van instituties, maar evenzeer van personen. Daarom wil ik Bert Klandermans, Harry Ganzeboom en Frans Willekens hartelijk bedanken voor hun inspanningen om deze benoeming mogelijk te maken. Tevens wil ik de gelegenheid te baat nemen om hier ook de naam te noemen van onze oud-directeur Evert van Imhoff. Hij was het die het initiatief tot deze benoeming heeft genomen. Zijn afwezigheid hier is een enorm gemis.

In de tweede plaats wil ik mijn collega's van het NIDI bedanken voor de vele mooie en inspirerende jaren die ik reeds op het instituut heb mogen doorbrengen. De bijzondere missie van het NIDI, waarin zowel fundamenteel onderzoek als maatschappelijk gericht onderzoek benadrukt worden en haar gemengde financieersstructuur maken dat het werk nooit saai is, maar steeds nieuwe uitdagingen en mogelijkheden biedt. Minstens even belangrijk voor mij is de fijne collegiale sfeer. Ik hoop daar nog veel van te mogen genieten.

Ten derde wil ik de collega's van de Afdeling Methoden en Technieken bedanken voor het hartelijke welkom dat mij op de Afdeling ten deel is gevallen. Een aantal van jullie kende ik natuurlijk al uit de tijd dat ik bij wat toen nog de vakgroep M&T heette mijn promotie-onderzoek uitvoerde. Vele anderen waren nieuw voor mij. Ik vind het heel plezierig dat in het afgelopen jaar met diverse collega's reeds samenwerking tot stand is gekomen en dat met anderen plannen op stapel zijn gezet. Ik verheug mij op de verdere samenwerking.

Ten vierde wil ik aantal personen in het bijzonder bedanken voor hun bijdrage en samenwerking.

Kène Henkens, toen wij enkele jaren geleden besloten om de functie van hoofd van de afdeling Sociale Demografie van het NIDI als duo-baan in te gaan vullen werd daar vreemd tegen aan gekeken. Zou dat wel goed gaan? Wat mij betreft is het antwoord volmondig 'ja'. Het gezamenlijk leiding geven aan de afdeling is de afgelopen jaren heel leerrijk en waardevol voor mij geweest. Ik wil je bedanken voor je kritische en constructieve commentaar op zowel mijn management als wetenschappelijke werkzaamheden.

Pearl Dykstra, onze wegen liepen de afgelopen twintig jaar parallel. Ten tijde van mijn promotie-onderzoek was jij —samen met Theo van Tilburg— nooit te beroerd om commentaar te geven op mijn gedachte-spinsels. Die sessies op de Koningslaan waren voor mij niet altijd even aangenaam, maar wel bijzonder vormend. Na onze promotie aan de VU gingen wij beide op het NIDI werken. Samen waren en zijn wij betrokken bij projecten als NESTOR-LSN, NKPS en Levenslopen in Verandering. Dank je wel voor je combinatie van wetenschappelijke inspiratie en persoonlijke warmte. Het is een voorrecht met jou te mogen samenwerken.

Matthijs Kalmijn, onze samenwerking rond de levensloop van jong-volwassenen kreeg vorm toen jij halverwege de jaren negentig vanuit Utrecht betrokken raakte bij het onderzoek naar sociale integratie van jong-volwassenen dat op de VU was opgezet. Sindsdien hebben we dit unieke panel-onderzoek kunnen continueren. Een nieuwe ronde staat op stapel. Ik verheug me op de verdere samenwerking.

NKPS-teamleden, Claartje Mulder, Aafke Komter, Trudie Knijn, Pearl Dykstra en Matthijs Kalmijn. Toen we meer dan zes jaar geleden begonnen met het voorbereiden van de NKPS wisten we niet wat we op de hals haalden. Dat is misschien maar goed ook, want de laatste jaren is er heel

veel energie gaan zitten in deze onderneming. Het heeft natuurlijk ook wel wat opgeleverd. Sinds de start van de NKPS zijn jullie mij voorgegaan met het uitspreken van jullie oraties. Op dat vlak zit er nu echt niets meer in het vat en zullen we ons moeten gaan concentreren op de promoties die vanaf nu zo langzamerhand zullen gaan komen. Ik wil jullie bedanken voor de goede samenwerking en hierin natuurlijk ook Sylvia Commandeur en Mathieu Starink betrekken.

Jenny Gierveld, als er iemand een bijdrage heeft geleverd die mij op deze plaats heeft gebracht, dan ben jij het. Tijdens mijn promotie-onderzoek heb je mij gevormd doordat je voortdurend het belang benadrukte om theorie en empirie te verbinden. Onderzoek kan niet zonder theorieën die getoetst worden, maar ook niet zonder een onderzoeksdesign en -uitvoering die kwalitatief hoogwaardig zijn. Na mijn promotie haalde jij mij naar het NIDI. Jij stimuleerde mij om mij verder te ontwikkelen rond thema's die mij interesseerden en bood de institutionele context om dit te realiseren. Ook na je afscheid als directeur van het NIDI is jouw belangstelling levend gebleven. Hartelijk dank.

Ten slotte nog een paar woorden over de personen die mij het meest na zijn.

Pa en ma, eerder heb ik gezegd dat de sociale wetenschapper zich niet met individuele gevallen bezig houdt. Ik kan geen wetenschappelijk verantwoord antwoord geven op de vraag of deze appel ver van jullie boom is gevallen. Persoonlijk weet ik echter natuurlijk maar al te goed wat jullie bijdrage is geweest. Dank jullie wel voor alles wat jullie aan mij gegeven hebben.

Anke en Mirjam, hoever jullie van deze boom zullen vallen is op dit moment nog niet te zeggen. Misschien hoop je wel dat het behoorlijk ver zal zijn. Waar het ook mag zijn, ik hoop er nog veel van te kunnen meemaken en genieten.

Alice, bij jou geen beeldspraak over appels. Je wilt het woord intergenerationale overdracht waarschijnlijk niet meer horen. Bij onze relatie hoort andere beeldspraak over bomen: ik hoop dat we nog lang van elkaars schaduw mogen genieten.

Ik heb gezegd.

Noot

Ik dank Pearl Dykstra en Kène Henkens voor hun opmerkingen bij een eerdere versie van deze oratie.

Literatuur

- Aldous, J., & Hill, R. (1965). Social cohesion, lineage type, and intergenerational transmission. *Social Forces*, 43, 471-482.
- Amato, P. R. (1996). Explaining the intergenerational transmission of divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 58, 628-640.
- Amelink, A. (2001). *De gereformeerden*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Anderton, D.L., Tsuya, N.O., Bean, L.L., & Mineau, G.P. (1987). Intergenerational transmission of relative fertility and life course patterns. *Demography*, 24, 467-480.
- Axinn, W.G., Clarkberg, M.E., & Thornton, A. (1994). Family influences on family size preferences. *Demography*, 31, 65-79.
- Axinn, W.G., & Thornton, A. (1993). Mothers, children and cohabitation: the intergenerational effects of attitudes and behavior. *American Sociological Review*, 58, 233-246.
- Barber, J.S. (2000). Intergenerational influences on the entry into parenthood: Mothers' preferences for family and non-family behavior. *Social Forces*, 79, 319-348.
- Barber, J.S. (2001). The intergenerational transmission of age at first birth among married and unmarried men and women. *Social Science Research*, 30, 219-247.
- Barber, J.S., & Axinn, W.G. (1998). The impact of parental pressure for grandchildren on young people's entry into cohabitation and parenthood. *Population Studies*, 52, 129-144.
- Bavinck, H. (1908). *Het christelijk huisgezin*. Kampen: Kok.
- Becker, H. (1992). *Generaties en hun kansen*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Billari, F. C. (2001). The analysis of early life courses: Complex descriptions of the transition to adulthood. *Journal of Population Research*, 18, 119-142.
- Blau, P. M., & Duncan, O. D. (1967). *The American occupational structure*. New York: Free Press.
- Blossfeld, H.-P., & Huinink, J. (1991). Human capital investments or norms of role transition? How women's schooling and career affect the process of family formation. *American Journal of Sociology*, 97, 143-168.
- Blossfeld, H.-P., Klijzing, E., Mills, M., & Kurz, K. (Red.) (2005). *Globalization, uncertainty and youth in society*. Oxford: Routledge.
- Boomsma, D.I. (1998). Twin registers in Europe: An overview. *Twin Research*, 1, 34-51.
- Boomsma, D.I., Busjahn, A., & Peltone, L. (2002). Classical twin studies and beyond. *Nature Review Genetics*, 3, 872-882.
- Corijn, M., & Klijzing, E. (Red.) (2001). *Transitions to adulthood in Europe*. Dordrecht: Kluwer.

- De Graaf, P.M., & Luijkx, R. (1995). Paden naar succes: Geboorte of diploma's? In: J. Dronkers, & W.C. Ultee (Eds.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland. Sociale gelaagdheid en mobiliteit* (pp. 31-45). Assen: Van Gorcum.
- De Graaf, P.M., & Kalmijn, M. (2001). Trends in the intergenerational transmission of cultural and economic status. *Acta Sociologica*, 44, 51-66.
- De Jong-Gierveld, J., Liefbroer, A.C., & Beekink, E. (1991). The effect of parental resources on patterns of leaving home among young adults in the Netherlands. *European Sociological Review*, 7, 55-71.
- De Swaan, A. (1989). *Zorg en de staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Diekmann, A., & Engelhardt, H. (1999). The social inheritance of divorce: Effects of parent's family type in postwar Germany. *American Sociological Review*, 64, 783-793.
- Dronkers, J., & De Graaf, P.M. (1995). Ouders en het onderwijs van hun kinderen. In: J. Dronkers, & W.C. Ultee (Eds.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland. Sociale gelaagdheid en mobiliteit* (pp. 46-66). Assen: Van Gorcum.
- Du Bois-Reymond, M., Peters, E., & Ravesloot, J. (1990). Jongeren en ouders: Van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding. Een intergenerationale vergelijking. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 17, 69-101.
- Dykstra, P.A., Kalmijn, M., Knijn, T.C.M., Komter, A.E., Liefbroer, A.C., & Mulder, C.H. (2005). *Codebook of the Netherlands Kinship Panel Study: A Multi-actor, multi-method panel study on solidarity in family relationships. Wave 1*. NKPS Working Paper no 1. Den Haag: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut.
- Elder, G.H. Jr. (1968). *Adolescent socialization and personality development*. Chicago: Rand McNally.
- Elzinga, C. (2003). Sequence similarity: A non-aligning technique. *Sociological Methods & Research*, 31, 3-29.
- Foster, C. (2000). The limits to low fertility: A biosocial approach. *Population and Development Review*, 26, 209-234.
- Furstenberg, F. F., Levine, J. A., & Brooks-Gunn, J. (1990). The children of teenage mothers: Patterns of early childbearing in two generations. *Family Planning Perspectives*, 22, 54-61.
- Ganzeboom, H.B.G. (2005). *Trap op, trap af: Sociale mobiliteit in Nederland tussen 1954 en 2004*. VU: Talmalezing 2005.
- Ganzeboom, H.B.G., & Luijkx, R. (1995). Intergenerationele beroepsmobiliteit in Nederland: Patronen en historische veranderingen. In: J. Dronkers, & W.C. Ultee (Eds.), *Verschuivende ongelijkheid in*

- Nederland. *Sociale gelaagdheid en mobiliteit* (pp. 14-30). Assen: Van Gorcum/Kapinus, 2004.
- Ganzeboom, H.B.G., & Nagel, F.A. (2003). *School en cultuur. Onderzoek naar culturele activiteiten in het Nederlands voortgezet onderwijs* [machine readable file]. Utrecht: ICS/Utrecht.
- Hinde, A. (1998). *Demographic methods*. London: Arnold.
- Horwitz, S. M., Klerman, L. V., Kuo, H. S., & Jekel, J. F. (1991). Inter-generational transmission of school-age parenthood. *Family Planning Perspectives*, 23, 168-172, 177.
- Hynes, K., & Clarkberg, M. (2005). Women's employment patterns during early parenthood: A group-based trajectory analysis. *Journal of Marriage and Family*, 67, 222-239.
- Kahn, J. R., & Anderson, K. E. (1992). Intergenerational patterns of teenage fertility. *Demography*, 29, 39-57.
- Kalmijn, M., Liefbroer, A.C., Van Poppel, F., & Van Solinge, H. (in druk). The family factor in Jewish-gentile intermarriage: A sibling analysis of the Netherlands. *Social Forces*.
- Kohler, H.-P., Rodgers, J.L., & Christensen, K. (1999). Is fertility behavior in our genes? Findings from a Danish twin study. *Population and Development Review*, 25, 253-288.
- Kohler, H.-P., Rodgers, J.L., & Christensen, K. (2002). Between nurture and nature: The shifting determinants of female fertility in Danish twin cohorts. *Social Biology*, 49, 218-248.
- Lesthaeghe, R. (1995). The Second Demographic Transition in Western countries: An interpretation. In K. O. Mason & A.-M. Jensen (Red.), *Gender and family change in industrialized countries* (pp. 17-62). Oxford: Clarendon Press.
- Liefbroer, A.C. (1999). From youth to adulthood: Understanding changing patterns of family formation from a life course perspective. In L. van Wissen & P.A. Dykstra (Red.), *Population Issues: An interdisciplinary focus* (pp. 53-85). New York: Plenum Press.
- Liefbroer, A.C., & Corijn, M. (1999). Who, what, where, and when? Specifying the impact of educational attainment and labour force participation on family formation. *European Journal of Population*, 15, 45-75.
- Liefbroer, A.C., & Dykstra, P.A. (2000). *Levenslopen in Verandering. Een studie naar ontwikkelingen in de levenslopen van Nederlanders geboren tussen 1900 en 1970*. WRR Voorstudies en Achtergronden V107 (Den Haag: Sdu Uitgeverij).
- Morgan, S.P., & King, R.B. (2001). Why have children in the 21st century? Biological predisposition, social coercion, rational choice. *European Journal of Population*, 17, 3-20.

- Mulder, C.H., & Wagner, M. (2001). The connections between family formation and first-time home ownership in the context of West-Germany and the Netherlands. *European Journal of Population*, 17, 137-164.
- Murphy, M., & Wang, D. (2001). Family-level continuities in childbearing in low-fertility societies. *European Journal of Population*, 17, 75-96.
- Parsons, T., & Bales, R.F. (1955). *Family. Socialization and interaction processes*. Glencoe, Ill.: The Free Press.
- Poortman, A.R. (2002). Socio-economic causes and consequences of divorce. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Rodgers, J.L., Kohler, H.-P., Kyvik, K.O., & Christensen, K. (2001). Behavior genetic modeling of human fertility: Findings from a contemporary Danish twin study. *Demography*, 38, 29-42.
- Ryder, N.B. (1965). The cohort as a concept in the study of social change. *American Sociological Review*, 30, 843-861.
- Taris, T. W. (1994). *Analysis of career data from a life-course perspective*. Amsterdam: Free University Press.
- Tillmann, K.J. (2004). *Sozialisierungstheorien. Eine Einführung in den Zusammenhang von Gesellschaft, Institution und Subjektwerdung* (13^e druk). Reinbek: Rowohlt.
- Ultee, W., Arts, W., & Flap, H. (2001). *Sociologie. Vragen, uitspraken, bevindingen* (2e druk). Groningen: Martinus Nijhoff.
- Van de Kaa, D. J. (1987). Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, 42(1).
- Van de Kaa, D. J. (1996). Anchored narratives: The story and findings of half a century of research into the determinants of fertility. *Population Studies*, 50, 389-432.
- Van Sluijs, J. (2004). *Effecten van levenslooptransities op de tevredenheid van jongvolwassenen*. Doctoraalscriptie Afdeling Sociologie Universiteit van Tilburg.
- Van Wissen, L. J. G., & Dykstra, P. A. (Eds.). (1999). *Population Issues. An interdisciplinary focus*. New York: Kluwer Academic Publishers.
- Vetta, A., & Courgeau, D. (2003). Demographic behaviour and behaviour genetics. *Population*, 58, 457-488.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (1999). *Generatiebewust Beleid*. Rapporten aan de Regering nr. 55. Den Haag: Sdu Uitgeverij.
- Wolfinger, N. H. (1999). Trends in intergenerational transmission of divorce. *Demography*, 36, 415-420